

Kapitel 5

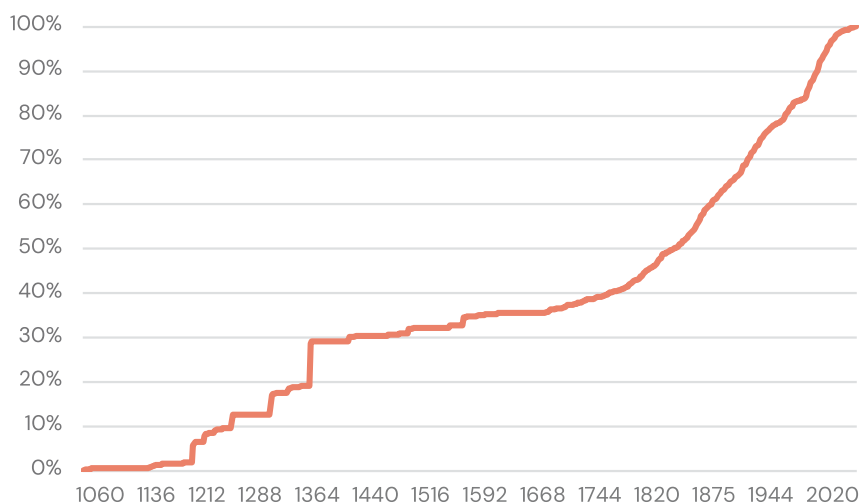
Om befolkning, bostadsbyggande och nya kyrkobyggnader.

Andreas Sandberg

Inledning

Omkring år 1060 invigdes Sveriges och Nordens äldsta bevarade stenkyrka i Dalby sydost om Lund i Skåne. Under det följande årtusendet, fram till år 2020, har ytterligare 3414 kyrkor invigts varav det stora flertalet fortfarande är i bruk inom Svenska kyrkan. Figur 1 redovisar i vilken takt dessa kyrkor byggts under denna period. Under det första århundradet efter Dalby kyrkas invigning var byggnadstakten relativt låg jämfört med de kommande åren. Fram till mitten av 1100-talet invigdes endast ett 30-tal kyrkor, flertalet i södra Sverige. Därefter ökade byggaktiviteten väsentligt och redan vid sekelskiftet runt år 1400 hade drygt 1000 av landets kyrkor byggts. Under denna period invigdes de första kyrkorna i de norra stiftet, men med få undantag var det framför allt i landets södra del som de nya kyrkorna tillkom. Under de följande århundraden byggdes kyrkor i en historiskt sett låg men jämn takt. Inte förrän vid 1800-talets mitt hade ytterligare 1000 kyrkor byggts. Under senare delen av detta sekel är dock utbyggnadstakten märkbart högre då i genomsnitt tio kyrkor per år invigs, och omkring 500 kyrkor invigs mellan 1850 och 1900. Även större delen av 1900-talet präglas av en förhållandevis hög kyrkobyggnadstakt. Fram till 2:a världskrigets utbrott 1939 byggs kyrkor i Sverige i ungefär samma höga takt som under 1800-talets senare hälft. Från 1940 och 15 år framåt följer en tillfällig svacka i byggnadstakten. Därefter, i samband med de så kallade rekordåren på 1960- och 1970-talen byggs ett stort antal kyrkor. En särskilt intensiv byggperiod utgör åren mellan 1960 och 1979 då 272 nya kyrkor invigs. De senaste två decennierna har präglats av en betydligt lugnare byggtakt med omkring två nya kyrkor per år i genomsnitt sedan millennieskiftet. Den här artikeln riktar ljuset mot byggnationen av kyrkor under det senaste årtusendet, med särskilt fokus på utvecklingen under det senaste århundradet. Syftet är att något belysa i vilken utsträckning som invigningen av nya kyrkor gått i takt med befolkningstillväxten i landet, nationellt, regionalt och lokalt.

Figur 1. Byggnationen av kyrkor under 1000 år. Kumulativ utveckling av antalet kyrkor per år i procent av Svenska kyrkans samtliga kyrkobyggnader uppförda under 1060 – 2020.

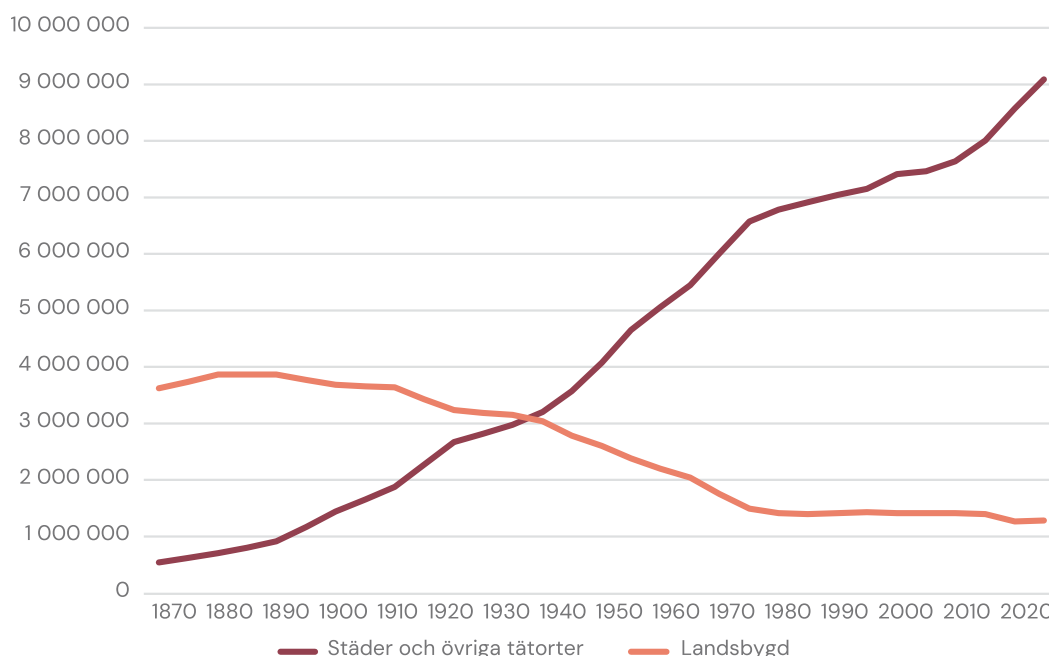
Källa: Svenska kyrkans kyrkobyggnadsregister.

Kyrkor, bostäder och befolkningsgeografisk utveckling.

Tre fjärdedelar av Svenska kyrkans kyrkobyggnader är uppförda före år 1900. Av förklarliga skäl speglar kyrkornas geografiska utbredning under denna period också den befolkningsgeografiska utvecklingen, dvs så som den förändrades under det förra millenniets första nio århundraden. Vid 1800-talets början bodde omkring 90 procent av landets befolkning på landsbygden och endast var tionde invånare i en tätort. Denna bosättningsstruktur var i stort sett oförändrad under 1800-talets första hälft. Först i samband med att tillväxttakten i befolkningen ökade en bit in på århundradet ökade den andel av befolkningen som bodde i städer och mindre tätorter. Utvecklingen gick relativt snabbt. Bara några år in på 1900-talet bodde var tredje invånare i en tätort och vid mitten av 1930-talet var stads- och tätortsborna i majoritet. Först i samband med den ekonomiska lågkonjunkturen i början av 1970-talet minskade takten i denna urbaniseringsprocess. Mellan 1970 och år 2000 har den andel som bor i tätort endast ökat med en par procentenheter. De första decennierna efter millennieskiftet har präglats av en mycket snabb befolkningstillväxt. Mellan år 2000 och 2020 ökade Sveriges befolkning med närmare 1,5 miljoner invånare. Denna befolkningstillväxt, motsvarande 17 procent, har uteslutande skett i städer och tätorter. Landsbygdsbefolkningen har under samma tidsperiod fortsatt att minska i både absoluta och relativa tal. I Figur 2 framträder den snabba befolkningstillväxten i städer och tätorter på ett tydligt sätt med en brantare lutning av den avslutande delen av kurvan.¹

1 Statistikmyndigheten SCB

Figur 2. Antal boende i städer/tätorter och på landsbygd i per år 1870–2020

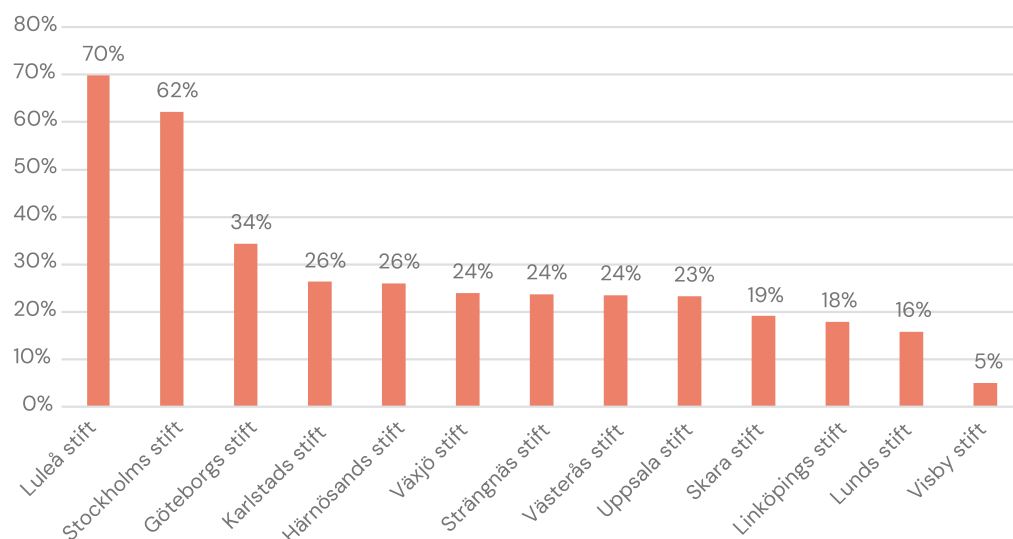

Källa: Statistikmyndigheten SCB

1900-talets befolknings- och kyrkobyggnadsutveckling

Vid 1900-talets början hade landet en geografisk spridning av kyrkobyggnaderna i första hand präglad av en befolkningsstruktur där en stor majoritet av befolkningen bodde på landsbygden. Den fortsatta byggnationen av nya kyrkor under det århundrade som följde genomfördes i första hand i stadsmiljöer. Det är en självklar följd av den allt större befolkningskoncentrationen till de större tätorterna och städerna. Den förändring av den geografiska fördelningen av antalet kyrkor som detta innebar avspeglas delvis i figur 3 som visar hur stor andel av samtliga kyrkor som är byggda efter år 1900 per stift. Storstadsstiftet Stockholm och Göteborg har båda en förhållandevis stor andel ”nya” kyrkor. Detta är särskilt framträdande i Stockholms stift med sitt relativt avgränsade geografiska område med en liten del landsbygd. Här har förhållandevis många nya kyrkor byggts under de senaste 100 åren mot bakgrund av den snabba befolkningsstillväxten i dessa stift. Luleå stift präglas av en desto större del lands- och glesbygd. Det är en landsbygd som länge varit mycket glest befolkad jämfört med motsvarande områden i södra Sverige. Den starka utvecklingen av antalet kyrkor under 1900-talet ska ses mot bakgrund av att stiftet vid 1900-talets början hade en relativt gles struktur även vad gäller kyrkornas geografiska fördelning. Det betydligt mindre Gotlands stift hade exempelvis vid denna tidpunkt nästan dubbelt så många kyrkor. Sammanfattningsvis kan man säga att de enda stift som i huvudsak har en kyrkobyggnadsgeografisk struktur som är präglad av det senaste århundradets befolkningsutveckling är Luleå och Stockholms stift. Övriga stift har en spridning av sina kyrkobyggnader som är mer präglad av det bebyggelsemönster som var det dominerande fram till det förra sekelskiftet med en befolkning som i huvudsak bodde på landsbygden.

Figur 3. Andel kyrkor invigda efter 1900 i procent av samtliga kyrkor per stift år 2020.

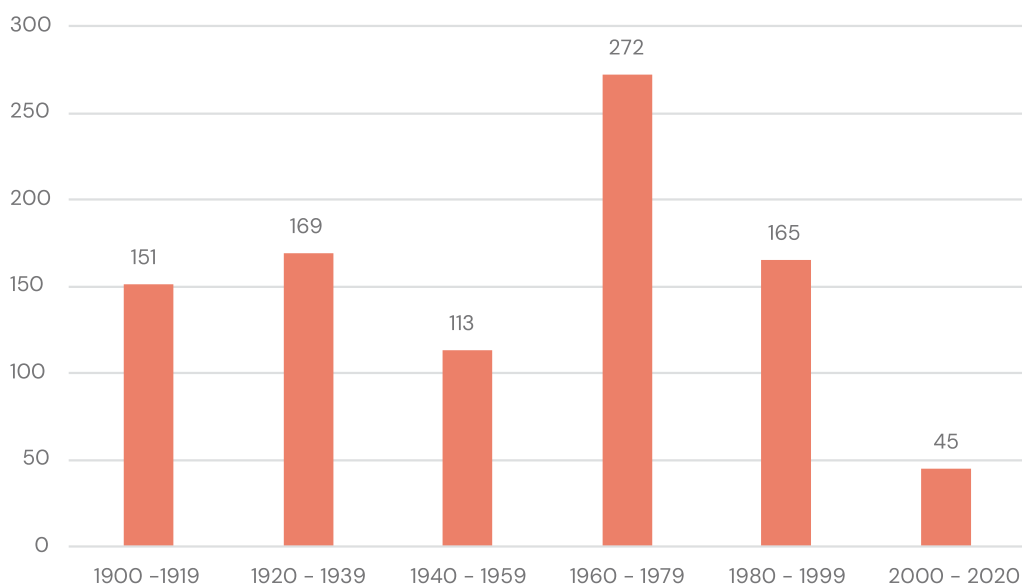
Utvecklingen efter 1950

Den senare hälften av 1900-talet är starkt präglad av det omfattande bostadsbyggandet under 1960- och 1970-talen. I de tre storstadsområdena, Stockholm, Göteborg och Malmö, växte nya förortsområden fram, men även i medelstora och mindre städer byggdes nya bostadsområden i snabb takt. I anslutning till denna utveckling växte också behovet av nya kyrkor i takt med att befolkningen ökade. Inom den så kallade småkyrkörörelsen lyfte man fram betydelsen av att de framväxande stadsdelarna inte enbart skulle erbjuda nya bostäder och offentlig och kommersiell service, utan även egna församlingar med kyrkor i anslutning till nya församlingslokaler.² Utbyggnaden av nya kyrkor hade under en längre tid inte hållit samma takt som den befolkningstillväxt som tog fart redan i början av seklet. Figur 4 visar att utbyggnaden av nya kyrkor var särskilt intensiv under perioden 1960- och 1970-talen. Inom forskningsprojektet Förortskyrkan gjordes bland annat en kartläggning av Svenska kyrkans byggverksamhet under denna period. En inventering av byggverksamheten under perioden 1967 till 1978 visade att flertalet, närmare 70 procent, av de kyrkliga anläggningar som byggdes under denna period var kyrkor i kombination med församlingshem. Endast 10 procent utgjordes av enbart kyrkor eller kapell. Församlingshem utan kyrkolokal stod för resterande 20 procent.³

² Eckerdal, Per, 1992.

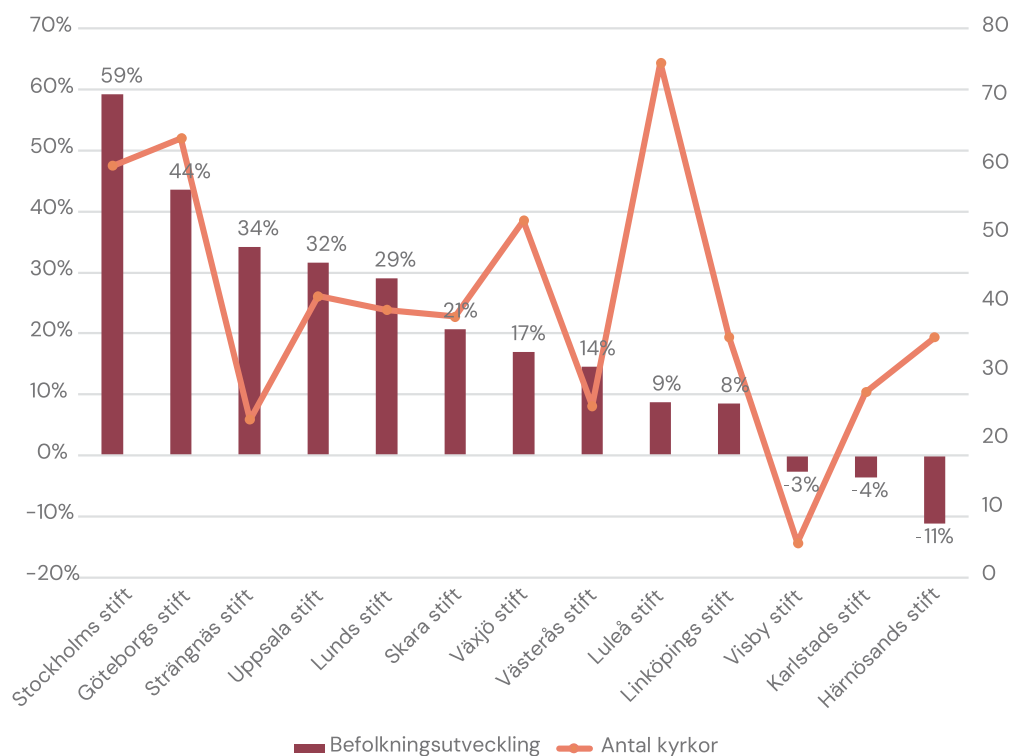
³ Straarup, Jörgen, 1979.

Figur 4. Antal invigda kyrkor per tidsperiod i Sverige totalt 1900 – 2020

Att utbyggnaden av nya kyrkor inte enbart berörde de större städerna och storstadsstiften framgår av figur 5 där kurvan visar antalet invigda kyrkor per stift under senare delen av 1900-talet. Räknat i absoluta tal är Luleå även det stift där flest kyrkor byggts under 1900-talet, tätt följt av storstadsstiften Göteborg och Stockholm. Trots att befolkningstillväxten var som starkast i framför allt Stockholms och Göteborgs stift (se staplarna i Figur 5) står de tillsammans med det tredje storstadsstiftet Lund endast för omkring en tredjedel av de nya kyrkor som invigdes under perioden efter 1950 och fram till millennieskiftet. De tre storstadsstiften stod för närmare 70 procent av befolkningstillväxten i landet under samma period. Utbyggnaden av nya kyrkor regionalt (se kurvan i Figur 5) har alltså inte riktigt gått i takt med befolkningsutvecklingen. Det har sannolikt flera förklaringar, men en mer uppenbar orsak har att göra med variationen i befolkningstäthet mellan de olika stiftet. I tätbefolkade storstadsregioner kan en kyrka ha ett upptagningsområde med betydligt fler invånare än vad som är möjligt i mer glest befolkade regioner, där de norra stiftet är tydliga exempel.

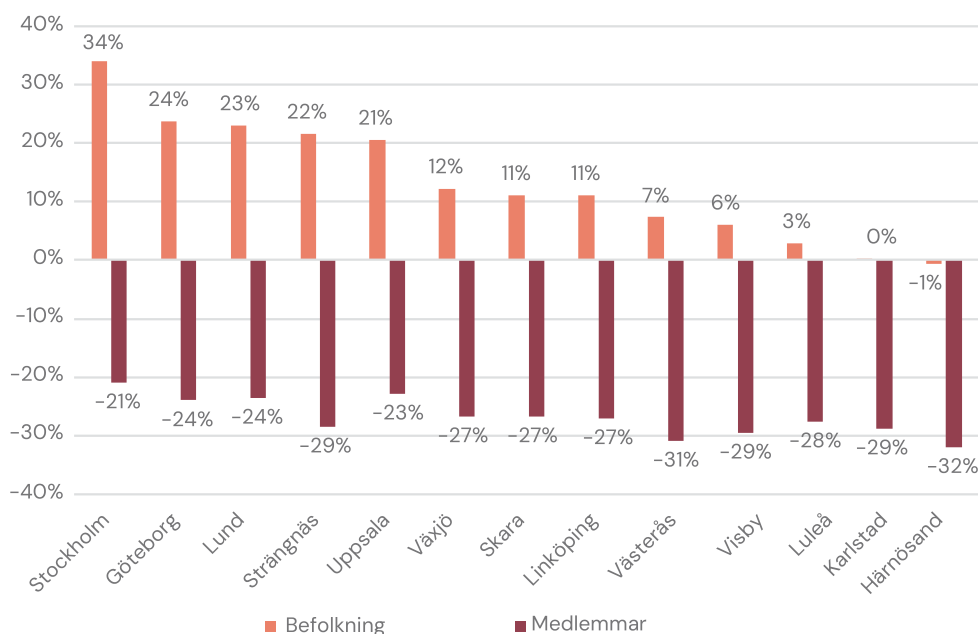
Figur 5. Befolkningsutveckling i procent och antal invigda kyrkor per stift 1950–1999

Utvecklingen efter 2000

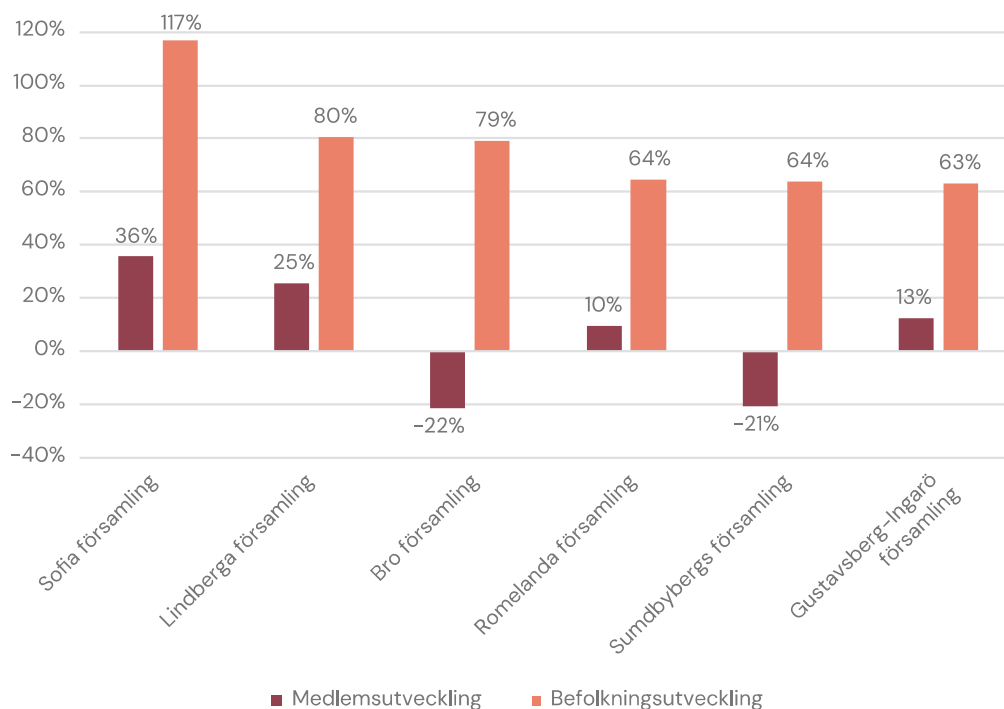
Åren efter millennieskiftet och fram till år 2023 har Sveriges befolkning ökat med drygt 1,6 miljoner. Det motsvarar en ökning på 18 procent vilket innebär att befolkningen ökat betydligt snabbare under dess år jämfört med de tre sista decennierna under 1900-talet. Mellan 1970 och 1999 ökade befolkningen med mer blygsamma 9 procent. De regionala skillnaderna var, liksom tidigare år, relativt stora. Storstadsstiften, Stockholm, Göteborg och Lund, ökade snabbast, medan befolkningsstorleken i de norra stiftens tillsammans med Karlstads stift förändrades marginellt. Figur 6 visar den procentuella utvecklingen vad gäller både befolkningen totalt och antalet medlemmar i Svenska kyrkan per stift. Som framgår av figuren är skillnaderna i medlemsutveckling relativt likartad i de olika stiftens, trots stora skillnader vad gäller befolkningsutveckling.

Figur 6. Befolknings- och medlemsutveckling per stift 2000–2023

Figuren illustrerar också ett skifte i fråga om relationen mellan befolknings- och medlemsförändringar. Vid slutet av 1980-talet var omkring 90 procent av landets befolkning medlemmar i Svenska kyrkan. Det innebär att en befolkningstillväxt, regionalt eller lokalt, i de flesta fall också bidrog till ett betydande tillskott av medlemmar. År 2023 hade den del av befolkningen som är medlemmar minskat till 52 procent. Med närmare hälften av en befolkning som inte är medlemmar och en befolkningstillväxt som de senaste två decennierna i stor utsträckning drivits på av invandring är sambandet mellan befolknings- och medlemstillväxt betydligt svagare idag jämfört med förhållandena under det sena 1900-talet. I Figur 7 framträder den här förändring tydligt där utvecklingen i sex av landets mest befolkningsexpansiva församlingar under 2000-talet redovisas. Två exempel är Sofia församling i Stockholm och Lindberga församling i Varbergs kommun där den mycket kraftiga befolkningstillväxten sedan år 2000 också bidragit till ett betydande tillskott av medlemmar i Svenska kyrkan. Här har en omfattande utbyggnad av bostadsbeståndet bidragit till en inflyttning till församlingarna vilket i sin tur medfört att Sofia och Lindberga tillhör det fåtal församlingar i landet där antalet medlemmar faktiskt ökat under de senaste decennierna. Figur 7 innehåller även exempel på församlingar där medlemsutvecklingen gått åt andra hållet, trots en nästan lika kraftig befolkningstillväxt. Den negativa medlemsutvecklingen i Bro församling, utanför Stockholm, och Sundbybergs församling förklaras sannolikt i stor utsträckning av att flyttströmmarna till och från dessa församlingar skiljer sig strukturellt från motsvarande in- och utflyttning från Sofia och Lindberga. Andelen medlemmar bland inflyttarna är förmodligen betydligt lägre i de förra exemplen på befolkningsexpansiva församlingar.

Figur 7. Medlems- och befolkningsutveckling 2000 – 2023, exempel på befolkningsexpansiva församlingar med olika påverkan på medlemsförändringar.

Även bland de församlingar med den svagaste medlemsutvecklingen finns exempel där medlemsantalet och befolkningen utvecklas åt olika håll. Figur 8 visar utvecklingen i sex av de församlingar där antalet medlemmar i Svenska kyrkan minskat mest procentuellt sett. Bland dessa finns både storstadsförsamlingar som Skärholmen i Stockholm och Hällefors Hjulsjö församling i Bergslagen. I det senare fallet beror utvecklingen i första hand på ett negativt flyttnetto i relation till övriga landet medan utvecklingen i Skärholmens fall kan beskrivas som resultatet av en segregationsprocess. Sammanfattningsvis, och något förenklat, beror utvecklingen här på att personer med utländsk bakgrund utan anknytning till Svenska kyrkan i stor utsträckning flyttat in och medlemmar i Svenska kyrkan, vanligtvis med svensk bakgrund, har flyttat ut under den aktuella tidsperioden. Skärholmen var vid 1990-talets mitt en relativt stor församling med närmare 18 000 medlemmar i Svenska kyrkan motsvarande 62 procent av befolkningen. Knappt 30 år senare är församlingen befolkningsmässigt större med drygt 37 000 invånare, men med ett medlemsantal motsvarande en ganska liten församling med drygt 6 000 medlemmar i Svenska kyrkan, knappt 17 procent av befolkningen. Skärholmen är tillsammans med Spånga-Kista församling och Nylöse pastorat i Göteborg några exempel på ett växande antal församlingar runt om i Sveriges storstadsförorter och större städer med en förhållandevis stor befolkning, men med få medlemmar i Svenska kyrkan.

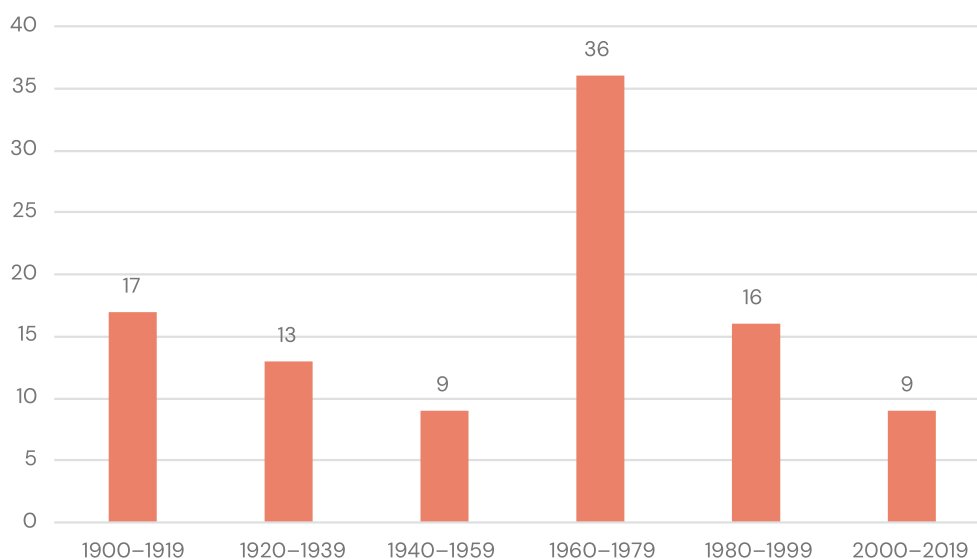
Figur 8. Medlems- och befolkningsutveckling i procent i sex församlingar/pastorat där antalet medlemmar minskat mest 2000–2023

Befolkningstillväxt och utbyggnaden av kyrkor – ett brutet samband

Det samband som kan spåras mellan befolkningstillväxten och utbyggnaden av nya kyrkor i landets städer och tätorter under större delen av 1900-talet tycks vara brutet vid en studie av utvecklingen efter millennieskiftet. Stockholms stift får tjäna som exempel på denna brist på samband under senare år. Figur 9 visar hur antalet invigda kyrkor under 2000-talet minskat kraftigt jämfört med de föregående tidsperioderna. Detta trots att stiftet upplevt en period av befolkningstillväxt som med god marginal överskridit tillväxttakten under 1900-talets sista decennier. Trots framväxten av en rad nya stadsdelar och större bostadsområden under de senaste 20 åren har endast nio kyrkobyggnader tillkommit under dessa år. Sjästadskapellet i Hammarby sjöstad i Sofia församling är ett av få exempel där en ny stadsdel också fått en ny kyrka. Bristen på nya kyrkor ska naturligtvis ses mot bakgrund av ett krympande medlemstal i de flesta församlingar, trots en växande befolkning. Det ska också ses mot bakgrund av att många församlingar brottas med ett överskott av fastigheter som tynger ekonomin. Inte desto mindre är det ett faktum att det idag växer fram en infrastruktur med nya bostäder, offentlig och kommersiell service, men utan en fysisk representation av Svenska kyrkan i form av en kyrka eller församlingshem.

Figur 9. Antal invigda kyrkor per tidsperiod i Stockholms stift 1900 – 2019

Avslutande kommentar

I det tidigare nämnda forskningsprojektet *Förortskyrkan* konstateras att de kristna samfunden, både Svenska kyrkan och frikyrkorna, under 1960- och 1970-talen fanns en ambition att ha ”fasta anläggningar” att utgå ifrån för sin verksamhet i de många nya stadsdelar och bostadsområden som växte fram under denna period. Dessa anläggningar skulle dels tjäna som plats för gudstjänst och bas för evangelisation bland den växande befolkningen, dels som en resurs för församlingarna att ta sitt sociala ansvar i närområdet. Denna ambition resulterade i sin tur att Svenska kyrkan och andra samfund försökte vara med i stadsplaneringen och avsätta mark för byggnation av kyrkor och församlingslokaler i de nya bostadsområdena.⁴ Möjligen finns det alternativa sätt för Svenska kyrkan och dess församlingar att bedriva motsvarande verksamhet utan dessa ”fasta anläggningar” i de stadsdelar som idag växer fram. Frågan är hur Svenska kyrkan annars kan vara synlig för de människor som kommer att befolka den framtida staden?

⁴ Straarup, Jörgen, 1979.

Referenser

Eckerdal, Per, 1992, *Småkyrka i storstad: småkyrkorörelsen i Göteborg 1946–1970: en studie av kyrklig strategi i en växande storstad*. Stockholm: Verbum.

Gustafsson, Göran, 1980, *Ny kyrka – ökad aktivitet i församlingen? Arbetsrapport nr 10 från projektet Förortskyrkan*. Uppsala universitet, Teologiska institutionen.

Straarup, Jörgen, 1979, *Svenska kyrkans byggnadsverksamhet i förortsområden under åren 1967–1978. Arbetsrapport nr 4 från projektet Förortskyrkan*. Uppsala universitet, Teologiska institutionen.